

SZÍNRE VITT TERROR

9/11 médiaarcheológiája¹

Az a feltevés, mely szerint a történelmi „események” attribútuma az elbeszélhetőség volna, míg a „struktúrák” csupán leírhatók,² különösen szembeötlő módon mutatkozik meg a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat közvetlenül követő értelmezésekben. Hogy pontosan mi is történt ezen a napon keleti parti idő szerint délelőtt 8.46-kor és 9.03-kor, meglehetősen hosszú ideig pusztán mérlegelések tárgya volt, jóllehet az eseményt – mert az hamar bizonyosságot nyert, hogy a szó hétköznapi és „filozófiai” értelmében véve „eseményről” van szó – a lehető legrövidebb időn belül tulajdonképpen valamennyi politikai és közéleti megszólaló definiálni igyekezett. Amennyiben az esemény fogalma olyasmit jelöl, amely differenciál, különbséget megvonó hatással bír a hétköznapi időtapasztalatban, azaz választóvonalat képező erővel jelentkezik, amelynek „előttje” és „utánja” is meghatározásra, körülírásra, értelmezésre, illetve újraértelmezésre szorul, úgy a szóban forgó merénylet minden bizonnyal a közelmúlt egyik, ha nem a legfontosabb eseményeként írható le.³ Az alábbiakban ennek az eseménynek a diszkurzív végpontjai által mutatott rá azokra a mediális sajátosságokra, amelyek a létrejöttének tér-idejében meghatározónak mondhatók, és a *prezencia* valamint a *médiium* fogalmán keresztül azok kölcsönös egymást tételező jellegét veszem számitásba. A diszkurzív végpontok ebben az esetben az értelmezői szemhatár azon – esetenként szélsőséges – helyei volnának, amelyek az „azonnali” történelem interpretációjában a médiumok etikai dimenziója felől

vetnek föl kérdéseket. Az elemzett anyagok kiválasztása tehát nem annyira esetleges (noha a térbeli disztinkció szempontja miatt ezúttal – néhány más mellett – a honi diskurzusból is válogattam), mint inkább szimptomatikus.

Esemény, hatás, diskurzus

Az eseményt definiáló performatívumok közül az első és egyben a legjelentősebb alighanem az akkori amerikai külügyminiszter és nemzetbiztonsági felelős, Colin Powell kijelentése volt a CNN adásában, aki a dél-előtti terrortámadásokat követően néhány órával a következőket mondta: „This is war” – azaz *háborúként* nevezte meg a történeteket. Kijelentését később alátámasztandó hangsúlyozta, hogy a szeptember 11-i esemény „túlmutat Amerikán, túlmutat New York Cityn és túlmutat Washingtonon”, hiszen a terrortámadásokban – amely „nem csupán a jelen esetre vonatkozik, hanem a terrorizmus fogalmára is” – harminchét nemzet állampolgárai veszítették életüket.⁴

A kijelentés azért nem volt már akkoriban sem teljesen evidens, mert ami az esemény kapcsán a fennálló állapotok lehetőségeit illeti, legalább két, egymástól jelentősen eltérő módon lehetett gondolkodni. Az egyik álláspont szerint a történetek a globális katasztrófa fogalma mentén írhatók le, amely emberi mulasztás vagy vétek kapcsán következik be, és a bűncselekmény, illetve a háború diszkurzív keretei közt válik értelmezhetővé és megvitathatóvá. Ismeretes, hogy nem-

csak Colin Powell, de az akkor regnáló elnök, George W. Bush szintén „háborúként” írta le az eseményt, és pedig a „terrorizmus elleni háborúként”, amely kifejezést és gondolkodásmódot („war against terrorism”) kritikái ösztűz alá vettek az elemzők. Bush retorikája ugyanis, amely a széles értelemben vett nyilvánosságban nagy hangsúlyt kapott, a „jó és a gonosz” öszszecsapásaként jellemezte a kialakult helyzetet, és az elnök több olyan közel-keleti, illetve egy távol-keleti országot nevezett meg, amely „a gonosz tengelyhez” tartozik, tehát a nyugati világ vezető országainak – azaz a First Worldnek – meg kell védeniük magukat. A morális értelemben vett szembenállás emlékeztetbe idézi Samuel P. Huntington ugyancsak nagy vitát kiváltott könyvét, amely egyenesen civilizációs és kultúrák közti öszszecsapásáról, valamint az átrendeződő világról adott hírt már 1998-ban,⁵ és amelyet mind megjelenésekor, mind 9/11-et, Bush és az amerikai (és Tony Blair személyében brit) politikai propaganda háborús retorikáját követően számos kritika ért. Bruce Ackerman például úgy fogalmaz, hogy nem adható higgadt válasz a történetekre, ha nem tartunk távolságot a pillanatot uraló beszédmódtól. Bush és Blair háborúja a terrorizmus ellen ugyanis *politikai* fegyver, és nem más, mint maga a háborús diskurzus válik a probléma gyökerévé, amelyet nem szabad öszszekeverni még az Afganisztánban folyó hadjáratokkal sem. „A homályt az okozza, hogy szeptember 11. generációnk Hitler elleni harcaként lett bevezetve; innen nézve természetesnek tűnik Bushnak és Blairnek, hogy a második világháborúban történetekhez hasonlóan a szabadság korlátozásaként értik azt, amit az esemény jelent.”⁶

Az, hogy az amerikai politikai diskurzusban a terrorizmus ellen hirdetett globális háború morális tekintetben érvényesíthető, többek közt annak a fölfogásnak a legitimációs performatívumaként értékelhető, mely szerint „Amerika a legjobb, eszméi tökéletesek, történelme makulátlan, társadalma és cselekedetei az emberi teljesítmény és nagyság legmagasabb szintjét jelentik”, ami elsősorban annak a neokonzervatív körnek az érdekét szolgálja, amely Amerika demokráciájának védelme érdekében „a jó harcot vívja, függetlenül attól, hány harcot kell megvívnia szerte a világban”.⁷ A Bush által következetesen alkalmazott retorika értelmében a nem azonosítható ellenséggel szemben az a fajta „hollywoodi” narratíva erősödik fel, amely politikai tekintetben legitimálja a „terrorizmus elleni háborút”: „Bush az »igazságot« a hollywoodi westernek »Wanted: Dead or Alive« felszólításának értelmében veszi, ami magában foglalja a »politikainak« egyfajta fogalmát: az állam, amelyet a seriff képvisel, vezet a csoportot, fölkatartja a törvényen kívülieket, semlegesíti azokat, »élve vagy holtan«, s ily módon föltételezhetően el is nyeri jutalmát.”⁸

A hadászatot illetően, ha a jelenséget a média fölől vizsgáljuk is, illetve az esemény médiaarcheológiáját igyekszünk körbejárni, fontos leszögezni, hogy nem „pusztán” retorikai komponenseket kell figyelembe vennünk, vagyis tisztában kell lennünk vele, hogy a retorika – legalábbis a politikai ágens fölől nézve – egyben *cselekvés* is.⁹ A 9/11-es eseményt követően a terrorizmus és a háború fogalmi kerete az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül és biztonságpolitikai szempontból sem egyértelmű meghatározással vagy jelentéssel bíró kifejezéseket tartalmazott, amelyek védelmi, nemzetbiztonsági és nemzetközi jogi szempontból váltak diskusszió tárgyává, hiszen nyomatékkal vetődött föl a kérdés, a terrorizmusra a háború szempontjai és szabályai érvényesek-e.¹⁰ Szeptember 11-gyel ugyanis a terrorizmus fogalmának teljes átértékelésére került sor, amennyiben az aznapi esemény elhomályosította az előző évtized(ek) más típusú vagy nagyságrendű terrorcselekményeinek politikai és hétköznapi emlékeztétét, továbbá „megfoghatatlanná, tetszés szerintivé tette a terrorizmus meghatározhatóságát”.¹¹ 9/11 után az ENSZ elsődleges céljává a védekezés, a megelőzés vált,¹² ami azonban már deklaratív jellegében fölhatalmazhatta az USA republikánus vezetését arra, hogy legitim módon hirdessen – megelőző csapásként értett – háborút az egyébként arc nélküli, ily módon a rettegés fokát emelő terrorizmus, továbbá az Egyesült Államokat „veszélyeztető” távoli országok ellen. A háború feltételei képlékennyé válnak abban a kivételes helyzetben, amely az erőszakot az erőszakról való döntés performatívumában formalizálja és viszonylagosítja.¹³ A magyar sajtóban többek közt a következőket lehetett olvasni a kérdés kapcsán:

A szeptember 11-i katasztrófa (...), [a] keddi rémtett – írja erről Róna-Tas Ákos az Élet és Irodalom 2001. szeptember 21-i számában – felfogható hadüzenetként és bűncselekményként is. Az első megközelítés szerint a terroristák más, ellenséges ország vagy országok zsoldosainak tekinthetők. Amerika célja az önvédelem. A háborúban részt vevő személyek jogaik nagy részét feladták azzal, hogy katonának álltak, így ellenük minden eszköz bevetése megengedhető. (...) A második megközelítés szerint a terroristák bűnözők, akiket egyéni felelősség terhel. Amerika célja az, hogy igazságot szolgáltatson. Ennek végső eszköze a jog, és ha a tettesek elfogása érdekében be is kell vetni erőszakos eszközöket, a gyanúsítottak, őrizetbe vételük után, mindaddig élvezik a jog védelmét, amíg bűnösségük be nem bizonyíttatik.¹⁴

A fentebbi részletben a világosan lefektetett értelmezési keret (háború és bűncselekmény) mellett a semlegesnek tetsző „katasztrófa” fogalma – a szintén tulajdonítóként szereplő „rémtett” kifejezés ettől eltérően a háború és a bűncselekmény szinonimájaként interpretálható – kap nyomatékot. A katasztrófa szó szerint első-

sorban az emberi dimenziótól független eseményekre vonatkoztatható (például földrendésekre, vulkánkitörésekre, balesetekre), ugyanakkor kétségtelenül fokozó hatással bír, hiszen az események nagyságát érzékelteti. Minthogy azonban a háború és a bűncselekmény fogalmi metonimikus viszonyban vannak egymással – háborút kiválthat bűncselekmény, illetve el lehet követni háborús bűnt –, a két fogalom katonai-jogi értelmezhetősége szabja meg az „előtt”, illetve az „után” szisztemáját is. Az „előtt” a szeptember 11-i események tekintetében mindenekelőtt az amerikai külpolitika globális hatásában lelt magyarázatra – melyet végül rövid idő alatt a szélsőjobb reakciójának tekintettek –,¹⁵ ugyanakkor a megerősítő sztereotípiák mellett (ilyen volt például az egyik napilapban megjelent karikatúra, amelyen a bolygót méretével és fegyverezéssel uraló high-tech katona a sivatagban előtte térdelő muzulmán férfira mered, s kérdésére, hol volt és mit csinált az ominózus napon, az a válasz érkezik, hogy „éheztem”) a sztereotípiák lebontására is volt nagyon is élő példa, hiszen az események után azonnal kiderült, hogy a terroristákat nem társadalmi helyzetük kényszerítette cselekedetükre.

Az ABC keddi műsorában egy fiatal ember azt hajtogatta, hogy a terrorakció az ignorancia megnyilvánulása volt. Akkor még nem tudhatta, mekkorát tévedett. Tudatlanságról itt szó sem volt. A tettesek, köztük az a három, aki San Diegóban él, nagyon jól ismerte Amerikát. Igyekvő, takarékos, szakképzett és többségük, mint tanáraiktól megtudtuk, tehetséges fiatal ember volt. Néhánynak még családja is volt. Amerikai sikertörténet is lehetett volna belőlük. Több közülük különösebben valóságos sem lehetett, mert az alkoholt és a sztriptízbárokat sem vetette meg.¹⁶

Az esemény politikai kommentárjai azonban nem kerülhették el sem az egyes országok belpolitikai megosztottságának újratermelődését, sem a szövetséges/szembenálló kétsztriatú rendszerek megerősítését sem, hiszen a nyugati nemzeteket képviselő politikai erők java az Egyesült Államokkal és a NATO-val való szövetséges együttműködés értelmében – és alapvető emberi jogi-erkölcsi alapon – utasították el a terrortámadások bármilyen formáját. (A veszély súlyát megérezve akkoriban látványos fotók jelentek meg világszerte a Moszkvába látogató és Putyin elnökkel informális megbeszélést folytató George W. Bush-ról, aki nem sokkal ezt követően megindította az Irak elleni offenzívát is.) A szeptember 11-i támadások olvasatában előkerülő „orvtámadás” fogalma egyébiránt részben olyan interpretációját adhatja a 9/11-es eseménynek, amely a háború és a bűncselekmény fogalmait kitérít: a terrortámadásoknak ugyanis szűkebb értelemben nincs hadüzenete és közvetlenül érzékelhető területi-kriminológiai meghatározhatósága; a tett bekövet-

kezte részben megjósolhatóan (jöllehet 9/11 kapcsán az amerikai titkosszolgálat csődjéről is számos elemzés látott napvilágot); hatása fölmérhetetlen, célja homályos és értelmezhetetlen, nincs szó szoros értelmében köze sem konkrét politikai történésekhez, sem bármilyen etikai imperatívuszhoz.¹⁷

Mindazonáltal a terrorizmusnak – ha nem is a céljait, de – az okait a következő három, egyenként cáfolható vagy viszonylagosítható elgondolásban szokás látni. Először is, a szegénység és a kétségbeesés terrorizmust szül. E legáltalánosabb vagy leghétköznapibb meglátás azért nem állja meg a helyét, mert semmilyen egzakt módon nem mutatható ki kapcsolat nyomor és félelem, valamint terrorizmus közt, legfeljebb *nagyobb valószínűség* tételezhető az összefüggéseit illetően.¹⁸ Másodszor, a terrorizmus vezetési-kormányzati probléma, amennyiben kialakulásának kedvez, ha gyenge vagy egyszerűen csak „rossz” (azaz antidemokratikus) ország táptalajt kínál neki. Ez az elgondolás azonban figyelmen kívül hagyja, hogy európai és észak-amerikai országokban is léteznek terroristák és terrorcselekmények; demokratikus felépítésű modern ipari államokban is működnek fanatikus szervezetek.¹⁹ Harmadszor – és e helyütt már a 9/11-et is érintő esemény kerül fókuszba –, amiként a korábban említett és vitát kiváltott Huntington-mű sugallja, a konfliktus a muszlim és a nyugati „civilizáció” közt feszül, amely abból fakad, hogy az iszlám erőszakos és militáns vallás, és ellenségesen viszonyul más vallásokhoz és országokhoz. Ezzel szemben viszont fölhozható, hogy az iszlám története, kultúrája, művészete összefonódik más vallásokéval, a hinduval ugyanúgy, mint a judeo-keresztény világgal, szegény országokban pedig épp az egyenlőség esélyét kínálja.²⁰ Ami a terrorizmusról mindenképp elmondható, hogy taktikai kapcsolat létezik elkövető és áldozat közt. Az áldozatok lehetnek véletlenszerűen vagy szándékosan választottak, a célpont azonban sohasem véletlenszerű; „a terrorista természetének és (társadalmi, szellemi) hátterének hangsúlyozása elvétí a valóságot”.²¹ A három említett ok és azok viszonylagosítása szempontjából ugyanolyan fontos kiemelni, hogy a terrorizmus egyfelől nagyon is jelentős, anyagi értelemben vett infrastrukturális investíciót követel meg, másfelől – mint 9/11, vagy általában a muzulmán öngyilkos merényletek esetében – ideológiát, amely a modern európai-amerikai ember élet- és halálszemléletével szemben áll (erről később bővebben szölok).

A „háború” és a „terrorizmus” fogalmának egymáshoz illesztése azonban továbbra is problémás. A „gonosz elleni harc” metaforája a tekintetben legitimálja a háborús cselekedetet, miként felhatalmazást élvezhetnek más metaforikus értelemben vett „háborúk”: a „harc a szegénység ellen”, a „harc a drogok ellen” (a Kennedy-elleni merényletet, melyről nemsokára rész-

letesebben is szólok, többek közt a szegénység, a nyomor elleni háborúként jellemezte a Kennedyt követő Lyndon B. Johnson), és így tovább. Mások mellett Samuel Weber is megjegyzi, hogy a háború fogalmát elsősorban két (vagy több) nemzetállam közti állapotként értelmezhetjük, és még abban az esetben is teritoriális és politikai konnotációkat feltételez, amikor gerillaharcokról vagy polgárháborúról beszélünk. A „terrorizmus elleni háború” felől nézve azonban – ahol nem országok állnak hadban egymással, és nem is a cselekményt érintő területi-politikai konfliktusok határozzák meg a terrorcselekményt – a terrorizmus „többé nem deskriptív, konstatív terminus, hanem értékelő”.²²

Ezt támasztja alá Jürgen Habermas feltételezése is, aki szerint Bush fogalomhasználata a háborúra vonatkozóan eleve elhibázott és félrevezető mind normatív, mind pragmatikai értelemben. Normatív azért, mert a háborús ellenségek státuszába emeli a terrorcselekményt elkövető bűnözőket, pragmatikailag pedig azért, mert képtelenség háborút vívni egy „hálózattal” szemben, amelynek még a meghatározása sem lehetséges.²³ Derrida 9/11 definiálhatatlanságának dilemmáját az esemény dátum szerinti megnevezésére vezeti vissza; szeptember 11. a naptár olyan pontja, amely egy soha korábban meg nem történt és többé meg nem történő, azaz deiktikusan saját megtörténésének időpontjára mutató eseményt jelöl, mely váratlanságával, kiszámíthatatlanságával és grandiózusságával visszavonul minden leíró vagy megnevező aktus elől, s csupán egy, az időt strukturáló számsorozat részeként, a datálás minimumának céljával, mintegy nyelvi ismétlésként – 9/11, szeptember 11., „a” szeptember 11. – vésődik be a történelmi események sorába.²⁴ Pontosan ez okozza a nehézséget a fogalmak interpretációja körül is: ha a szavaknak nincs mindenki által ugyanúgy használt jelentése, egy esemény időbeli távolságon alapuló értelmezhetősége – azaz tapasztalata – ideológiák játékterévé válhat. Úgy tűnik, a nyelv, amely összeköt és egyben el is választ valamennyi embert, aki azt használja, az eseményt fölcseréli vagy azonosítja a bekövetkezés idejével. Mivel arra, ami történt, nincs használható jelentés vagy koncepció, a „dolog” *eseménnyé* válik, a dátum, a név vagy a szám emlékeztet arra, amire nem lehet emlékezni, és amiről tudásunk sincsen; amit egyelőre minősíteni, osztályozni, besorolni sem lehetséges. Szeptember 11. mint *esemény* teremt meg azt a „dolgot”, amely „benyomásokat kelt”, az „impresziókat” azonban, amelyek eleve interpretatív-retorikai horizontban keletkeznek, a „dolog” hívja elő – innen az érzék és a nyelv körkörössége a dátum deixisében, amely a korábban nem létező és később nem bekövetkező, tehát az egyszeri *itt és most*-ban kulmináló „esemény” mint olyan sajátja. Derrida felfogása szerint az impresziók

úgy válnak „tudássá”, információs bázissá, hogy miután az uralkodó rendszer formát adott neki, ez a forma szervezett információs gépeken fut keresztül: ilyen a nyelv, a kommunikáció, a retorika, a kép, a média és így tovább.²⁵

Ez az információs apparátus a kezdettől fogva politikai, technikai, gazdasági. De képesek vagyunk, és azt hiszem, muszáj is különbséget tennünk (ami politikai és filozófiai kötelességünk) a minden bizonnyal „brutális” tény, valamint az arról „információt” szolgáltató interpretáció közt. Egy „nagy eseményhez”, sajnos, alighanem kevés azt mondani, hogy néhány perc alatt meghalt csaknem négyezer ember, különösen „civiliek”, az úgynevezett fejlett technológiának köszönhetően. (...) Egy nagy eseménynek olyannyira előreláthatatlannak és hatalmas erővel betörőnek kell lennie, hogy le kell bontania a koncepcióját vagy a lényegét annak, amit korábban eseménynek mint olyannak nevezünk. (...) Egy hasonló „esemény” bizonyosan filozófiai választ igényel. Választ, amely a legalapvetőbb módon kérdez rá a legmélyebben gyökerező konceptuális előföltéveinkre a filozófiai diskurzusban. Az elgondolás, amellyel a szóban forgó „eseményt” a leggyakrabban leírják, megnevezik, kategorizálják, fölfalja a „dogmatikus szendergésnek” a termékeit, amiből csak egy új filozófiai reflexió ébreszthet föl bennünket, reflexió a filozófiára, azon belül is leginkább a politikai filozófiára és annak örökségére. Az uralkodó diskurzus túl könnyedén hagyatkozik a média és a hivatalos retorika által kínált olyan koncepciókra, mint „háború” és (nemzeti vagy nemzetközi) „terrorizmus”.²⁶

Közvetítettség, reprezentáció, prezencia

Az etikai imperatívuszt tekintve természetesen az összeesküvés-elméletek ugyanúgy részét képezik az események Koselleck által említett elbeszélhetőségének, vagyis narratívákat kínálnak, amelyek kellően összetettek és logikusnak gondolt magyarázattal szolgálhatnak azokra a történésekre és akár folyamatok, struktúrák megértésére, amelyek a világ közösségei számára sohasem „láthatók”, követhetők vagy megtapasztalhatók, csupán *közvetítettek*, azaz a róluk való tudás, sőt a létük médiumoktól függ. Mindez persze azt sugallja, mintha az eseményekről előálló vagy előállított tudásnak volna egy változata, amely megelőzi, elébe kerül az esemény medialitásának, holott a közvetítés – vagy *értelmezésének* – ideológiai különbségei felelősek a narratívák közti differenciáért, illetve az ezekhez való hozzáférésért. A Kennedy elleni 1963. novemberi merénylet magyarázatai közt akad olyan, amely politikai tisztogatásként értékelte az eseményt, jöllehet Kennedy és fivére nem sokkal korábban oldotta meg a kubai válságot, amely a globális politikát tekintve sem volt feszültségtől mentes akciónak mondható, így

voltaképp a Kennedy-adminisztráció javára válhatott. Bár maga a merénylet a mai napig nem minden részleteit illetően tisztázott, a politikai szélsőségekből fakadó következmények úgyszólván „tisztá” levonása épp egy radikális interpenetrációt követően vált a nem politikus választópolgár számára világossá, mégpedig a vizuális sokknak köszönhetően: Kennedy szétlőtt feje, a nyitott elnöki kocsis gyors iszkolása a Parkland kórház, későbbi nevén a Kennedy Memorial Hospital felé, valamint az össztűz, amely az Elm utcai tankönyvraktár hatodik emeleti ablakára irányult, nem csupán a jelenlévő ezrek számára szelte ketté az amerikai történelmi időt, de a szemcsés mozgóképek mindenki számára egyértelművé tették, hogy a háború, az ideológia, a terror, a bűncselekmény és a radikalitás – vagy fundamentalizmus – tulajdonképpen mindig valami *belsőnek a külsővé tételében* nyilvánul meg. Behatolásban, amely szétszakítja az egységesnek érzékelt tereket és időket, s a főntebb sorolt fogalmakat összemosza vagy fölcserélhetővé teszi egymással akkor, amikor kontextualizáló értelmezésre, narratívaképzésre kerül sor. A kontextualizálás, egy esemény összefüggésekbe helyezésének művelete persze már a megnevezés interpretatív műveletével megkezdődik, ily módon az esemény értelmezése és az értelmezés eseménye kiasztikus és föloldhatatlan viszonyba kerül egymással.

Kennedy egykori texasi látogatása mindazonáltal a kor elvárásainak megfelelően volt dokumentálva, sőt medializálva, hiszen a demokrata elnök szinte valamennyi lépését rögzítette a televízió, és közvetítette a rádió, melyek spotjai rendre futottak a képernyőkön. A videóra rögzített gyilkosság sokkoló hatása abban a feszültségben rejlik, amely a nem fiktív filmfelvétel és a mozi vizuális kompetenciája közt képződik, és aminek a mai napig különös színre vitele tapasztalható a napi híradásokban. A moziban, illetve televízióban vetített filmek ugyan korosztályi besorolásban részesülnek, a közszolgálati funkciót betöltő híradók azonban nem, jóllehet a napi események cenzúrázatlan képei éppen azért lehetnek képesek szubverzív erővel hatni, mert a néző bizonyos értelemben tisztában van vele, hogy a valóságot látja. Azért *bizonyos értelemben*, mert nyilvánvalóan minden hírműsor először tudomást szerez valamely eseményről, majd szelektál, osztályoz, sőt értelmezést adhat, amely az esemény nyomának képi-szöveges rögzítése által a képpolitika és, nevezzük így, „eseménypolitika” játékterében válik érvényessé. (Egy időben síró ember arcát például nem volt szabad vagy illendő mutatni nonfiction műfajokban – most mintha épp az egyedi szenvedés univerzális megmutatkozása volna a média egyik nagy feladata és „hatásesztétikájának” lényege. Ugyancsak különös velejárója mindennek, hogy a kereskedelmi televíziók előszeretettel készítenek riportot olyan esetekről, amelyek során a korábban bemutatott képanyag

hatására jutott magánúton anyagi javakhoz valamely nélkülöző vagy szenvedő alany. Úgy tűnik, az empátia pénzzé tétele épp azon képek hatásában rejlik, amelyeket a legkevésbé szívesen tekintene meg a néző, mégis folyamatosan fogyaszt – és innen nézve a média „morális szilárdsága” szintén bizonyosságot nyer, ha mégannyira fonákjáról is. Természetesen az önmaga hatásáról szóló, saját magát színre vivő média sajátosságáról van szó, amely a karitatív gesztusokban is saját hatalmát demonstrálja és ismétli, hiszen az egyedi példák kitüntetése más példák elhallgatásával vagy szó nélkül hagyásával jár, vagyis az esetek szelekciót, diszpozíciót és interpretációt követően válnak nyilvánossá.)²⁷

A Kennedy-gyilkosság felvétele az elmúlt évtizedek során olyan archív anyaggá vált, amely egyszerre viseli magán a jelenné tett történelem nyomait, valamint a múlt távolba nyúlását.²⁸ Ennek valóságossága a médium *korának* jelene is: a szemcsés képek az archiválódás folyamatát teszik láthatóvá, azaz magát az anyagiságot nyomatekösítják, ami szimbolikus és valóságkiasztikus inszcenizációját eredményezi.²⁹ A 2001. szeptember 11-i terrortámadások a World Trade Center ikertornyai, valamint a Pentagon ellen hasonló behatolást, interpenetrációt vittek színre, a belső külsővé tételét; cezúrát vontak nemcsak a terrorizmus és a háború értelmezhetőségében, de abban a tér-időben is, amely az amerikai kontinenst a világ többi részéhez, elsősorban persze az európai nyugati világhoz képest elhelyezi. Ahogy Európában Nagy-Britannia szigete a szeparáció paranoiájához vezethet,³⁰ úgy az USA térbeli távolsága és globális politikai-gazdasági pozíciója az elkülönülés és az azonosság eltérő megítéléseit hívja elő, amelyek hol tudományos-publicisztikai evidenciaként kezelik az európai – köztük a magyar – országok térbeli, ily módon szellemi-ideológiai-kulturális távolságát Amerikával szemben, hol a két közösség azonosságát hirdetik ugyanezen alapon. Az események valóságossága azonban vizuálisan oly érzékelhetőként és kézzelfoghatóként lett prezentálva, hogy tulajdonképpen még az úgynevezett posztmodernitás világ- és esztétikai tapasztalatának egyes attribútumait is a visszanyerni vélt tapasztalati valóság és interpenetráció okán írja fölül a művészetet fogyasztó ember elképzelt esztétikai vágya felől:

A mitikus átlagolvasó bizonyára „nagy” regényt akar, „jelentős” regényt, mely a „valóságról” szól (azaz a szerző nem bújjik ki a felelősség alól posztmodern halandzsával: hogy „a nyelv foglyai vagyunk”, hogy „mediatizált világban élünk” és a többi), azt akarja, hogy egyszer s mindenkorra tiltsák be, pusztítsák el, semmisítsék meg a „posztmodern” az idióta „szimulakrumaival” együtt. Magyarán: ha eddig nem tette is, legalább most kapjon végre a fejéhez a regényíró – a WTC-be nem szimulakrum csapódott be, a WTC-ben nem szimulakrumok haltak meg, a WTC maga a nyers valóság, s a regénybe ezt

a nyers valóságot kell visszahelyezni: tetteket, hősokeket, háborúkat. A korszellem újrealizmust akar. A korszellem „igazságot” akar.³¹

Jóllehet a „valóság” traumatikus jelenlétéből már a kilencvenes években viccet csinált az egyik amerikai szituációs komédia az Öböl-háború okán, amikor is az ál-sokkhatást a CNN-en közvetített képsorok váltották ki a tévé előtt ücsörgő figurából, máig vita tárgyát képezi, hogy a 9/11 előtti és utáni regények például mennyiben képesek úgymond olyan „valóságdarabokat” beemelni epikus világukba, amelyek alapján jobban megérthetővé válnak az utóbb „történetinek” és „történelminek” tekintett (s jelen esetben: traumatikus) események, hiszen ismeretes, hogy a történelmi tapasztalat *megértésének* egyik legfontosabb médiuma az irodalom volna. Medializáltság, illetve medializáció és valóság egyebekben korántsem oly egyszerűen viszonyulnak egymáshoz, miként a fönt idézett gondolatmenetből következtethetnénk, és erre még csak nem is föltétlenül a mindenütt jelenlévő képsorokat kell tudni „olvasni”, de az irodalom valósága is arra hívja fel a figyelmet: csakis az tehető nyelvívé – s innen, vagyis a metonimikus próza horizontját tekintve, valósággá –, amire a nyelv „képes”. Hogy megváltozott-e az ehhez való viszony a dokumentáló mozgóképsorok hatására, azért sem egyértelmű, mert, honi példával élve, a rendszerváltás történetének irodalmi feldolgozását a mai napig különböző politikai nézeteket valló irodalmárok és olvasók egyaránt várják, miközben mások mellett írásos (történeti) dokumentumok nyilvánosságra hozatala képezi egyáltalán a politikai alapok megteremtésének lehetőségét. Annyi mindenestre elmondható többek közt a *kulturális trauma* elméleteinek belátása kapcsán, hogy a trauma konstruáltsága és közvetítettsége valamilyen közösség vagy identitás felől érthető meg,³² azaz olyan kollektív tartalmakat szolgál, amelyek feldolgozásában az *igazság* vagy a *valóság* fogalma magától értetődőnek tetszik, a konstruáltság pedig mintegy megértést (értelemtulajdonítást) kényszerít ki, tehát re-prezentációs jelleget ölt.³³ Ha ugyanis a köznapi diskurzusból egy korszakként tételezett, de diszkurzív kategóriaként értett fogalom (a posztmodern) azon a szisztémán kívül ítéltetik leváltásra vagy – a képzavar szerint – megsemmisítésre, amely föltehetően létrehozta, akkor a fentebb kiemelt fogalmak reflektálatlanságuk okán olyan szétartást eredményeznek, amely aligha képezheti valamely „kollektíven” elfogadható esztétika alapját. Ily módon nem meglepő, hogy a történelmi események művészi feldolgozása az „előtt” és az „után” horizontjában teremti meg epikus világukat – a törést okozó eseménynek csak ebben a törésben van szerepe –, az „ahogyan történt” elnevezésű dokumentarista (de emlékezetpolitikai szempontoktól sem föltétlen mentes) affinitás

azonban a kizárólagosság érvényével lép föl, melynek többek közt a rögzített kép igyekszik nyomatékot adni – szemben például az igazság vagy a valóság felől sohasem biztos státuszú szemtanúéval. Az „*as it happened*” eseménnyel egyező reprezentációja a kamera és a közvetítés által valósul meg, mely a tekintetben szintén a médium *korának* reprezentánsa is, hogy tartalmazza az *akcidentális* mozzanatát. Az egyidejű bemutatás a valóság közvetítéseként magában foglalja a rombolás sokkoló képeit és a tanácstalanság hangjait, ami az esemény tartamát az értelmetlenség és értelmezhetetlenség tartományaiban kitágítja, és befogadhatatlanná – mert (bármilyen „jószándékot” tekintve is) megérthetetlené – teszi.³⁴ Az a technomediális jelenlét, amely a fölvételek újrakészítését is lehetővé teszi, a jelenlévő szem(tanú) és a fül, valamint a test – melynek az előbbi érzékszervek szinekdochikus részei – bevonódásában játszik meghatározó szerepet, hiszen a hang például a nyelvet (értelem, jelentés, kontextus) és a testet köti össze; a megtestesült hang, amely a térben terjed, illetve a tároló technikai eszközökben rögzül, testi prezenciává válik.³⁵

A Világkereskedelmi Központ ikertornyaiba csapódó repülőgépek útja, mint sejtethető, részben legalábbis a televíziós média számára lett megkomponálva. Az első gép keleti parti idő szerint 8.46-kor csapódott be, a második 9.03-kor, ily módon a második becsapódásra a televíziós társaságok a helyszínre érhettek, és, ha véletlenszerűen is, de élőben közvetíthették azt. Az élő vagy híradós felvételek, miként korábban említettem, sokkolóbbak, mint a fiction movie-k vagy a trükkfelvételek képei, éppen ezért a befogadás hatásmechanizmusa is eltér a fikciós alkotások befogadásától. Amint a Kennedy elleni merénylet súlyos interpenetrációként a háború, a terror, a bűncselekmény, az orvtámadás fogalmait hozta játékba, és az „előtt”-et az „után”-tól a véres esemény képeivel választotta el emlékezetbe égő módon, úgy a repülőgépek behatolása a tornyokba, a lángoló és leomló épületek, a magukat az ablakból kivető emberekről készült felvételek hasonlóképp egy „előtt”-et és egy „után”-t választanak el, melyet az egykori külügyminiszter és nemzetbiztonsági felelős gyors kijelentésének – „Ez háború” – jelenideje szélesíti ki mitológiai idővé.

Habermas talán ezért is nevezhette 9/11 eseményét „az első szűk értelemben vett történeti világeseménynek (historic world event); a becsapódás, a robbanás, a tornyok lassú összeomlása többé nem Hollywood volt, hanem borzalmas valóság, amely a szó szoros értelmében a globális nyilvánosság „egyetemes szemtanúja” előtt zajlott”.³⁶ Habermas szerint azonban az érzés, amely a World Trade Center tornyaitól néhány blokknyira élő és dolgozó kollégáiban keletkezhetett az esemény végbemenetelekor, nem lehetett ugyanaz, mint amit ő érzett Németországban a televízió előtt

ülve. Az eltérő földrajzi térben, de a közvetítés által azonos időben látott esemény különböző szemtanúkat alkot: azt, akinek a teste és szeme ott van, és azt, akié nincs ott, de mégis mindent lát. A két prezencia közt a legfőbb különbség, hogy az előbbi valóságában a szemtanúság élet-halál-küzdelemmé válhat, azaz a testi jelenlét végességével fenyeget, míg az utóbbi realitása a média realitása, amely nem hordozza a szemtanúsággal járó kockázatot. Azt is mondhatnánk, hogy a médium e helyütt valóban az üzenet, mert színre viszi, amit közvetít, de mediális jellegénél fogva eltöri – vagy legalábbis jelentősen lecsökkenti – a valóság valódi rizikóját, a korporális veszély csaknem minden velejáróját: a döntéskényszert menekülési szituációban, a halállal való szembesülés fölfoghatatlanságát, a pánik különböző affektusait.

Samuel Weber 9/11 látványa kapcsán úgy fogalmaz, a háborúknak mindig velejárója volt a „parádé”, a spektakulum, a látványosság valamennyi formája, azonban a teatralizációnak ezek a formái soha korábban nem kerültek ennyire előtérbe. Bár a katonai konfliktusokban bizonyos teatralizációs események fontos szerepet játszanak, hiszen az ellenfél megfélemlítése a militáris akciók szerves része, általában a tekintetben kapnak hangsúlyt, hogy – mint propaganda – perspektívát és narratívát adnak a folyó küzdelmeknek. 9/11 az első esemény a történelemben, amely során az uralkodó erő a „terror” nevezte meg fő ellenségeként, melynek hatóereje nem kevésbé globális, mint a sajátja.³⁷ A teatralizáció szeptember 11. esetében, vagyis a spektakulum valósága a habermasi dilemmára reflektál vissza: „a spektakulum szemlélője egyszerre szeparált és izolált alany, másoktól és önmagától is; »a spektakulum csupán a közös nyelv, amely áthidalja ezt a szétválasztást (...) a spektakulum egyesíti, ami szét van választva, de csak a szétválasztottság által képes erre.«³⁸ A spektakulum tehát egyszerre képes az „itt” és a „máshol” lenni, és „ebben az elválasztottságban az itt nem csupán most, a most pedig nem csupán itt”³⁹ – a szemlélő ennek következtében ugyanúgy van ott és máshol, egy időben. Weber mindezt a lacani tüköreffektushoz hasonlítja, mivel a spektakulum esetében is a vágyott egészelvegység, az egyesülés, valamint az elválasztottságtól való félelem ölt testet. A spektátor e szerint olyan stabil és tartós pozíció illúzióját teremtheti meg, amely korlátlan lehetőséget biztosít az identitás állandóságának („ugyanannak maradni”), és ez nem más, mint szeptember 11. történetének fő tanulsága, nevezzük azt „tartós szabadságnak” vagy „végtelen igazságnak”.⁴⁰ Ami a média, illetve a közvetítés morális dimenzióját illeti, az esemény terében jelenlévő és az azt a televízióban követő néző közti különbség a Habermas által megfogalmazott tapasztalatot erősíti: a televíziót néző ugyanazt látja, de nem ugyanazt éli. A média létmódjára

utalva Weber szarkasztikusan megjegyzi, hogy a „get back to consuming” vagy a „get back to work” föl-szólítások alanyait, valamint az esemény helyszínén tartózkodókat az különbözteti meg, hogy „bár a halhatatlanság ígérete meg lett szakítva, de azok számára újra megerősítést nyerhet, akik velünk tartanak... a reklám után”.⁴¹ A spektakulum végső következménye, hogy a „terrorizmusra” adott katonai válasz végpontja mégiscsak a megnevezés (Al-Kaida), az arcadás (Osama Bin Laden) és a lokalizáció (Afganisztán, Irak, Irán, Szudán, Szomália stb.). Innentől kezdve, állítja Weber, a terrorizmus elleni háború szcenárióvá alakul, folytatásos teleregénnyé, amely egészen a „végső igazság” eléréséig tart. A haláltól való félelem arra buzdítja a nézőt, hogy a spektakulum által mások sebezhetőségébe projektálja magát: a kamera a sebezhetetlenség jelképévé, illetve helyévé válik.⁴² „És mint Gestalt, minden, ami globális, a percepció és a megértés objektumaként lép elő – a tudat és a megismerés objektumaként.”⁴³

Szeptember 11. (kép)politikája mindazonáltal más perspektívából is igen összetett. Immanuel Wallerstein, a Yale Egyetem kutatója hívja föl a figyelmet rá elsőként, hogy 1973. szeptember 11-én történt Chileben Pinochet puccsa, amellyel átvette a hatalmat a szabadon választott és az Egyesült Államok által is támogatott Salvador Allendétől, vagyis a dátum a segítségnyújtó számon (9-11), valamint az eseményen mint naptári deixisen túl *ismétlés* is, egy erőszakos hatalomátvitel eseményét jelölő dátum ismétlése.⁴⁴ Explicit képpolitikai mozzanatai is voltak azonban 9/11-nek, és itt természetesen nem pusztán arról van szó, hogy az ikertornyok vagy a Pentagon szimbolikus célpontoknak számítottak. A témában Clément Chéroux publikált figyelemre méltó elemzést az esemény mediareprezentációját vizsgálva.⁴⁵ Chéroux elsősorban amerikai újságok címlapjainak veti össze, arra fókuszálva, hogy a képek milyen narratíváját (vagy narratíváit) nyújtják az eseménynek. A százalékos arányban megoszló képek – az égő és rombadőlő tornyok látványa, a füstfelhő Manhattan felett, a repülő, pilanatokkal a becsapódás előtt, az utcai tömeghisztéria, a tűzoltók igyekezete – közt akadt olyan, amely különös figyelmet érdemelt. Ezen a képen az látható, amint tűzoltók az esemény délutánján a World Trade Center romjain fölhúzzák az amerikai zászlót egy srégen álló zászlórúdra. A nevezetes kép azonban, mondja Chéroux, idézet, illetve a dátumhoz hasonló *ismétlés*, egy másik kép megismétlése. A korábbi esemény ezúttal a második világháború utolsó évében történt, amikor 1945-ben az amerikaiak Iwojimán felhúzták a zászlót, mintegy az erő szimbólumaként – a cselekvés és a kép repetíciója az amerikaiaknak a 9/11-re vonatkozó azon értelmezését erősítette meg, mely szerint a terrorcselekmények Pearl Harborthoz hasonlít-

hatók. Chéroux szerint az ismerőset, a már látottat könnyebb feldolgozni, a szóban forgó képnek tehát ez volna a narratív funkciója.⁴⁶

Ami az azonos időben közvetített eseményt illeti, közeli tapasztalatként kell hogy keletkezzen, melyet a kamera stabilizál, ily módon az azt követő háború olyan eseménysorozatot jelölhet, amely alól senki sem vonhatja ki magát. Ez maga 9/11 *médiatechnológiája és -archeológiája*, s egyúttal a történelmi-kritikai-értelmezői feladat kihívása: e technológia a történelmi idő „azonnalóságát” érzékelteti, és a jelentéskultúra, illetve a jelenlétkultúra közti különbséget tünteti el vagy korlátozza. Miként Pierre Nora fogalmaz, „[a] hagyományos rendszerben [a történész] hivatásának felségterülete az esemény volt. A történész határozta meg az esemény helyét és értékét, pecsétje nélkül egyetlen tény sem kerülhetett be a történelembe. Mostantól kezdve az esemény kívülről érkezik hozzá, súlyosan, mint valami *adat*, teljesen készen, már mielőtt a történész és az idő elkezdhetné alakító munkáját rajta.”⁴⁷

A szóban forgó *adat* voltaképp – Kittlert variálva – a dokumentálható dolgok (bánya)tava, szemben a „nem dokumentált dolgok óceánjával”, és az itt lelt valóságdarabok, amelyek az „azonnalóság” technológiai produkálhatóságát inszenírozták valaha, az ismétlésben, mégpedig az esemény rögzítésének-tárolásának identikus ismételhetőségében válnak újra és újra valósággá, illetőleg a valóság helyére, nyomára rámutató jelölővé, mely technológiai értelemben, de egybe kell essen jelöltjével. A kép és a hang a múlt olyan valóságos nyomaiként lépnek elő, amelyek egyfelől a történelem *materiális* „megérzékülésének”, a „történelmi érintkezésnek” a lehetőségét kínálják föl,⁴⁸ másfelől azonban az „élménynek” és a „jelenlétnek” azt az aspektusát nyomatékosítják, amely úgy hagyja – egyelőre legalábbis – érintetlenül az értelem területét, hogy az esemény „azonnalóságából” és a közvetítettség akcidentális jellegéből fakadóan a nem-értés horizontjában áll.⁴⁹ Ez a fajta „megérzékülés” vagy jelenlét az „azonnalóság” utólagosságából és a társadalmi-politikai diskurzus szerteágazó sokféleségéből kiindulva viszont már nem vonható ki hermeneutikai keretéből, ily módon *mint rögzített esemény* kevésbé vagy csupán korlátozottan tud megfelelni a Gumbrecht által meghatározott prezenciafogalomnak,⁵⁰ miközben a „távolság effektusainak” jelentésképző erejét, valamint a jelentésnek az eseménytől vagy élménytől való szükségszerű távolságát Gumbrecht is hangsúlyozza.⁵¹ Runia ugyanakkor a „távolságban meglévő jelenlétet” nyomatékosítja; meglátása szerint a múlthoz való hozzáférés egyszerre metonimikus és metaforikus, amennyiben a szakadás (diszkontinuitás) metaforája par excellence a *metonímia*. A történelem anyagi „megérzékülése” egy emlékműben – erre példa többek közt a berlini

Holocaust Emlékmű, a World Trade Center esetében pedig a Ground Zero projektje, illetőleg az évfordulón felolvasott áldozati névsor – nem annyira a jelentésben kulminálódik, mint inkább metonimikusan érintkezik a múlttal; helyettesít, fölcserél valamit, ami eseményként reprezentálódott, azonban a jelentéseket generáló konnotáció helyett a *denotációra* helyezi a hangsúlyt, hiszen materiális formában odatevzi (és „helyettesíti”, „cseréli”) azt, ami egykor történt. A metonímia ezek szerint „a teret az időbe helyezve alakítja” [transform space into time], és a távolságban lévő prezenciát mutatja föl.⁵² A jelenléthatás innen nézve – s itt konvergál Runia prezenciafogalma a Gumbrechtével – „megérintve lenni” a múlt által materiális-fizikai-testi érintkezésen keresztül,⁵³ ami egyszerre térbeli rögzítésű, de interperszonális és emlékezeti aktivitást jelentő esemény is, egyfajta ismétlés tehát, amely a distanciát (és a jelentést) ugyan nem számolja föl, de jelenlévővé teszi a múltat.

Ankersmit Runia prezenciafogalmát úgy fűzi tovább, hogy különbséget von prezentáció és re-prezentáció közt, amennyiben az utóbbi az újra-megmutatni értelmében inkább az artefaktumokra (festmény, szobor, történetírás) vonatkoztatható, míg előbbi valamiként bevonja, behozza a múltat a jelenbe, jelenlévővé teszi azt. Runia meglátását a „párhuzamos processzusokról” kibővítve a szrebenicai mészárlás holland aspektusát hozza példaként. A holland sereg az eset szerint a pusztá *jelenlétével* igyekezett tekintélyt kivívni, ami valamennyi diszkusszió lehetőségét kizárta, majd amikor a politikai elit a Netherland Institute for War Documentationt kérte föl az esemény földolgozására, a történészek egy 7000 oldalas dokumentumot raktak le az asztalra, amely „olvashatatlan” tette az anyagot. Vagyis az történt, hogy a historizáló munka megismételte a sereg cselekedetét, úgyszólván prezentálta azt; míg a reprezentáció során a reprezentáció sohasem azonos a reprezentálttal, addig a jelenlévővé tételkor a cselekvés reprezentációja helyett a reprezentáció cselekvése történik, a múlt prezenciává válik, legalábbis abban az értelemben, hogy érzéki reakciót vált ki, amely egy korábbi érzéki reakciót idéz meg.⁵⁴

Az „azonnali” történelem, majd a metonimikusan prezentálttá váló történelmi esemény jelenlétének a kollektív kiterjesztését, a térbeli távolságnak az időbeli horizontba állítását tekinthetjük viszont ama főntebb említett *médiatechnológiai és -archeológiai* eseménynek is, amelynek etikai imperatívuszai a szó szoros értelmében messzehatónak, ily módon jelentéstelnek tűnnek – azaz e helyütt re-prezentációként, mintsem színre vitelként, prezentációként jelennek meg. Ebben rejlik a médium anyagának *mássága*: az írott szöveg nem kő, agyag vagy éppen fény, azaz kevésbé relikvia.⁵⁵ Hahner Péter éppen ezért a kultu-

rális közösségre, a közös kulturális-társadalmi-történelmi gyökerekre, vagyis az azonosságra utalva a személyes és kollektív identitást is érintő következményeket illetően a következőképp fogalmaz:

[...] a szeptember 11-i merényletet *nem egy távoli világ lakói ellen követték el*, akiket sajnálhatunk ugyan, de tulajdonképpen semmi közünk hozzájuk. Nem, ezt *ellenünk, európaiak és magyarok ellen követték el*. Például ellenem, akinek egyik legkedvesebb rokona éppen a megtámadott épületek egyikében dolgozik. Ellenem, mert magyar kollégáim barátaim és tanítványaim egy része New York és Washington közelében lakik, tanul és éppen szeptember 11-én is ellátogathattak volna a Pentagonba, amelynek egy része nyitva áll a nagyközönség számára, vagy megtekinthették volna a Világkereskedelmi Központ tornyából azt a csodálatos panorámát, amit magam is láttam tíz éve, amit sohasem fogok elfelejteni, s amit már nem láthatok többé. Akik megsemmisítették a huszadik század legszebb jelképeinek egyikét, a Világkereskedelmi Központ felhőkarcolóit, azok Európa gazdagabb és szabadabb jövőjét szeretnék megsemmisíteni. Tettük egyenértékű azzal, mintha egyesek a XVII. században a római Szent Péter-bazilikát, a XVIII. században a versailles-i királyi palotát vagy a XIX. században a brit parlament épületét rombolták volna le. E szerencsésebb századokban azonban a technika fejletlensége nem tett lehetővé ilyen méretű pusztítást. Persze mások voltak a lázadó és anarchista csoportosulások is: lehetőleg koronás főkre vagy vezető politikusokra próbáltak lesújtani, nem turistákra, irodai dolgozókra és iskolásokra.⁵⁶

Látható, hogy a földrajzi távolság nemcsak az „azonnali” történelem technológiai produkálhatósága vagy láthatatlan, nem közvetített, tehát értelmezésre kínálva is nehezebb, és főleg nem sokkoló szövetségi-diplomáciai kötelékek *megértése* révén eliminálódik, hanem a mélységében értett, vagyis nem „azonnali” történelem és kultúra okán, amelyben a személyes érintettség perspektívája is kirajzolódik („megérezkül” – éspedig emlékezetpolitikai vonásoktól sem függetlenül). Az anyagi valóság, miként a materiális történelem, testekhez és szubjektumokhoz kötődik, olyanokhoz, amelyek a közvetített képet is „igazza” teszik, és megfosztanak a fikció lehetőségétől, még ha fenomenológiai értelemben New York vagy Boston nem is áll kézhez, csupán mint kép, mint fikció, mint hallucináció jelenik meg, amelyet pusztán „elképzelnék”, éppen ezért mindössze „sajnálak”, s ami ellenében az idézett szöveg identitása – és egy kollektív azonosság – megképződni látszik. Miként Timothy Ash, az Oxford professzora fogalmaz, Amerika azért jelképe a nyugati világnak, mert „mindenki imaginatív életének része filmekben, zenében, televízióban és az interneten keresztül, bárhol is nőjön fel az ember. Mindannyiúnknak van egy New York a fejében, még ha sohasem voltunk is ott.”⁵⁷ Az említett közösség – tehát az oszto-

zás valamiben, a szellemi-kulturális együttállás – paradox módon olyan „politikai cserefolyamatot” eredményez, amely révén „az európai pacifizmus és morális tudatosság konkrétan az amerikai haderő által válik lehetségessé”.⁵⁸ Arra, hogy ennek miért van különös jelentősége mind szellemi, mind materiális, továbbá térbeli és időbeli tekintetben, több lehetséges válasz is adható. Az egyik szerint bár Európát – a fontosabb és alább is idézett Hahner-cikk hasonlóra mutat rá a maga szűkebb horizontjában – egy óceán választja el az amerikai kontinensről, szorosabban kapcsolódik Amerikához, mint Euráziához vagy a Közép-Kelethez. Mindezek ellenére nem határozható meg egy „európai identitás” valaminek ellenében, valami ellentétéként, hiszen

nem létezik abszolút határ Európa történelmi és kulturális territóriumára és az azt körülvevő tér közt. Nem létezik abszolút határ, mert Európa mint olyan maga a „határ”. Pontosabban szólva a határok szuperpozíciója, azaz a világ más kultúráihoz és történelmeihez való különböző kapcsolódások szuperpozíciója, amely a saját történelme és kultúrája által létesített szabályok szerint teremődik újra.⁵⁹

E szemlélet alapján a „kollektív identitás” egy folyamatosan változó tartalom és cselekvés, amely nem rögzíthető állandó feltételek mellett, még ha bizonyos történelmi események vagy struktúrák a különbség, az elválasztás, a divízió anyagi, térbeli és szellemi konstrukcióit hívják is elő, ahogyan egyes meglátások szerint a 9/11 kapcsán gyakran távlatosabb történelmi előzményként, illetve egy struktúra átalakulásaként jellemzett hidegháború idején a berlini fal vált az elválasztás, a divízió szimbólumává.⁶⁰ Ugyanígy szűnt meg a távolság és az elválasztottság szimbólumaként (sosem igazán) működő óceán fal lenni, hiszen a terror fenyegetése térben közeli, azonos lett, azaz nem valami, ami távoli. Ennek felismerése az idő struktúrájáról való gondolkodást is módosítja, hiszen az eddig lehetetlennek vagy valószínűtlennek tartott esemény bekövetkezése minden jövőbeli potenciál számára horizontot nyitott.⁶¹

Mármint azonban a médium materialitásának nyilvánvalóan hangsúlyos etikai mozzanatainak van, amennyiben a „kézhezállóság” a létező megmutatkozásaként és *érintkezésként*, megérezkülésként gondolandó el⁶² – innen nézve az, amit morajlásnak nevezhetünk, „igazságként” jelenik meg abban a perspektívában, amelyben „a terrorizmus teljes koncepciója”⁶³ új értelmet nyer harminchét nemzet tagjainak halála által.

Ha most nem állunk ki egyértelműen Amerika mellett, saját demokratikus jövőnk mellett, akkor semmi jogunk azon háborogni, hogy az Egyesült Államok nem

szállt szembe az egész világgal Magyarország védelmében 1849-ben, 1920-ban vagy 1956-ban. Igaz, nem robbantott ki miattunk világháborút, de megünnepelte Kosuth Lajost, befogadta az 1849-es és 1956-os menekülteket, s kedvezőbb békeszerződést szeretett volna elérni számunkra az első világháború végén. Itt azonban nem a múltunkról van szó, hanem európai és amerikai közös jövőnkéről. Mert ne áltassuk magunkat. A *szeptember 11-i merénylet célpontja számomra az a budapesti ház volt, amelyben lakom. Az ön szempontjából pedig, kedves olvasó, saját utcája és saját háza volt a célpont.* És átkozottul pontosan céloztak meg bennünket.⁶⁴

E performatívum, mely alapjaiban határozza meg az eseményhez való viszonyt, különös beszédformát ölthet, ha kijelentés és beszéd kettősének horizontjában tétélezzük a történelem és a valóság diskurzusát.⁶⁵ A Ground Zero előhívó, az amerikai-nyugati földrajzi testbe behatoló és pusztulást előidéző terroristák, ahogy korábban hallhattuk, az amerikai kultúra és társadalom, sőt az Egyesült Államok territóriumának jó ismerői voltak, azaz a cselekmény elkövetése pillanatában úgy helyettesítették magukat a megsemmisíteni szándékozott testekkel és területekkel, hogy közben már jelen voltak, részei voltak a földrajzi és szellemi térnek. A *belülnek ez a kívülsége*, az idegen szöveget a testen azonban ismét értelmezői performatívum: a biológiai vagy orvostani metaforák egyfelől egy liberális diszkurzív rendszerben kirekesztőnek, illetve fasisztának tekinthetők, másrészt az idegennek a tér- és kultúrahódításától paradox módon az egyébként a szabadságjogokban élenjáróságát hangsúlyozó politikai kultúra retteg. (Emlékezhetünk Angela Merkel nevezetes szavaira, amint nem oly rég arról számolt be, miszerint a multikulturalizmus megbukott, és hasonló kijelentései Nicolas Sarkozy elnöknek is voltak, ellentétben a 2010-es angol miniszterelnök-jelölttel, aki viszont azért került bajba, mert egyik, a bevándorlást ellenző és nézeteinek a sajtó nyilvánossága előtt hangot adó potenciális szavazóját „katasztrófának” és „bigottnak” nevezte. Médiatörténeti adalék, hogy a szóban forgó honpolgárt egyebekben alighanem joggal – és magánbeszédben – minősítő politikus szavai a bekapcsolva maradt mikrofon miatt továbbítottak a sajtónak.)⁶⁶ Másfelől nem az egyértelműség irányába tolik a helyzet, amennyiben fönnáll annak a lehetősége, hogy az „idegen” sejt a sajátjait is elpusztítja egy hasonló akció során (beleértve önmagát). Derrida részben erre vonatkozóan használja az *autoimmunitary aggression*, illetve az *autoimmunitary process* kifejezéseket, hiszen az alany lerombolja a saját immunitásával szembeni immunitását, védekező szisztémáját is.⁶⁷ E mentalitás oly idegennek bizonyult a nyugati gondolkodás számára, hogy a politikai diskurzusban nem véletlenül kaptak rendre helyet iszlámelle-

nes szólamok, valamint a vita vallási-ideológiai vetületének kidomborítása (melynek kapcsán Derrida a politikai filozófia felelősségét és lehetőségeit firtatja). Azonban még innen nézve is szembeötlő, hogy tér és idő összefüggései az identitás különböző narratíváiban úgy teremtenek azonosságot és differenciát, hogy egyes értelmezésekben az „azonnali” történelem eseménye egy globális elkülönöződés hosszú folyamatára vetít fényt, és ahol a valóság úgyszólván nyelvi tapasztalatként körvonalazódna, ott nyelvi terror létesül. A következőkben Határ Győző különös esszéjére irányítanám a figyelmet.

A szerző hasonló módon indítja *Nyugati kancsal-látás* című szövegét,⁶⁸ mint Hahner Péter, azonban az amerikai és az európai politika és kultúra valóságdarabjainak azonosságával szemben az iszlám és az európai kultúra termékeny egymásra hatását veszi számba, amely során az európai kultúra sok tekintetben az iszlámon keresztül nyeri el identitását. A „miszticizmusba fejest bukó”, „kultúramentő-kultúrateremtő iszlámnak” viszont – miként az esszé állítja – ma már „csupán a sértett büszkesége él az arabokban-perzsákban, meg az elkésett, reménytelen rivalizálás a Nyugat civilizatorikus eredményeivel”.⁶⁹ Ily módon a szekularizálódó Európa nem csak földrajzilag különült el az iszlámtól. A szekularizáció és a demokratizálódás, azaz a multikulturalizmus befogadó attitűdje a szöveg értelmében a történelmi „események” ellenében játssza az iszlám kezére Európát, meghozza szó szerint: „»Demokratikus« elmegyengességünkben körömszakadtáig védjük a fundamentalista iszlám »szent jogát« ahhoz, hogy rajtunk (zsidókeresztény hívőkön és valláson kívül élő »világiakon«) végigverje a maga téritő-hadjáratát. Végünk van: három évszázad sem telik bele és mohamedán Európára ébredünk.”⁷⁰ – A határvonal tehát az Egyesült Államok és Európa közt nem vonható meg, amennyiben a történelem, vagyis az idő és a változatlan tér egymásra csúszik, s egyidejűségben, egy térben létezik, míg az iszlám és a nyugati „civilizáció” és kultúra az egyidejűtlenségek egyidejűségét testesítik meg, ami elsősorban a földrajzi, ideológiai és technológiai differenciákban volna megragadható, ha rendkívül elnagyoltan is, és tulajdonképpen a panasztól különbségeket újratermelve és stabilizálva. Miként az olyan klasszikus és szóra-kozottató irodalmi művek, mint például Bram Stoker *Draculája*, épp a nyugati kultúrakritikában válik a keleti inváziótól való nyugati félelem és paranoia allegóriájává,⁷¹ addig a történelmi esemény „azonnalisága” és – távlatosabban – médiaarcheológiája egyszerre mutat rá arra, hogy a távolság nem létezik sem konkrét, sem technológiai értelemben, ezért maga a történelem is „itt és most” történik, s közben részesévé avatja a „medializált világ” valamennyi polgárát; továbbá arra, hogy paradox módon az idegenség fo-

galma még mindig territoriális keretek alapján határozható meg. Még abban az esetben is, amikor az interpenetráció, a belső külsővé tétele belülről, vagyis sajátjának mondható diszkurzív rendszerből fakad és oda is illeszkedik, az egyidejűtlenségek egyidejűsége mellett a területek pedig átfedni látszanak egymást. „tanuljuk meg valahára – írja Határ Győző –, hogy az iszlám a történelem eddig legsikeresebb fasizmusa s Allah és a Próféta nevében a »rendcsinálás« jóságos, helyes, jámbor és (a sharija szerint) legitim esz-közének tartja számon a népirtást.”

A kijelentés és a beszéd e helyütt ugyancsak elkülönböződik. Az eseményt okozati összefüggésbe helyező szöveg, amelynek kiáramlási pontja a demokratikus és szekularizált nyugati kultúra, azt cselekszi, amit számon kér az általa először azonosként vagy hasonlóként, majd idegenként megnevezett iszlámon: fasisztának bélyegzi, és ezzel olyan határsértést követ el, amely legjobb esetben is a nyelv terrorjaként írható le. Van azonban a szóban forgó esszének egy nem könnyen értelmezhető sajátossága, nevezetesen a formai-tipográfiai megalkotottsága. A szöveg olyan egyéni tördeléseket alkalmaz, melyek révén a gondolatmenet egyes pontjai és a mondat vagy a sor vége egybeesik ugyan, a központozás nyelvtani logikája azonban megszűnik, a kijelentések kontingenciája pedig részben kontrollálhatatlanná válik az inskripció széttartása végett. Ha a jólformáltság hiánya az indulat és a deklaráció intonációját hivatott szolgálni, a cikk jelen állás szerint gyűlöletbeszédnek volna minősíthető. A kijelentés, miszerint „az iszlám a történelem eddig legsikeresebb fasizmusa”, a terror fogalmának átíródásával, a kollektív fundamentalizmussal, valamint a „nem létező születésszabályozással” van alátámasztva, az írás anyagi médiuma és a megjelenés helye viszont kétségeket hagy az olvasóban a szöveg intencionáltságát illetően. Vajon olyan tudásközvetítéssel van dolgunk, amelyet a médium materialitása zökkent ki, és arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy tudás és médium közösen formálják egymást, illetőleg nem léte-

zik „tisztá tudás” vagy értelmezés mediális difference vagy distancia nélkül? Az inskripció ugyanis kétség-telenül olyan anyagi performatívumként tétélezhető, amely távolságot ír szöveg és – legalábbis a lassabban létrejövő vagy „lassított” – értelem és interpretáció közé. A számos alkalommal látott videofelvételeken, amelyek a második repülő becsapódását és a két torony leomlását örökítették meg, az indulat és a tehetetlenség képei, valamint hangjai mindkét perspektívából visszaköszönnek, és horizontot nyitnak az „értelem bástyáinak” beomlására, amennyiben jelenvalóvá teszik a pusztulás immár történelmi pillanatait. Ugyanígy, a megemlékezések, valamint az újra és újra bemutatott képek, szereplők is egyfajta prezenciát képviselhetnek, szemben valamilyen meghatározott jelentéssel vagy a múlt eseményére vonatkozó értelemkonstrukcióval.⁷² Hogy mindez ma mennyiben „érintkezési pont” vagy „megérzőkölés”, a rögzített képre és hangra rakódó diszkurzív rétegek miatt mégsem könnyen mondható meg; mindenesetre a kettészakított idő képzetét úgy viszi színre, akár a felhasadó épületek látványát.

Zárásként a fasizmus kontextusaira utalva: igaz, ami igaz, Woody Allen 1979-es *Manhattan*jében a náci felvonulás ellen maró szatírával visszavágni akaró intellektüelek dacára a protagonista-kvázibelbeszélő kiáll amellett, hogy a náccal szemben „csak a baseballütő hatásos”, vagyis a konkrét-fizikai tett, és nem az ész küzdelme. (Feltehetően azért, mert utóbbi csupán a sajátjainkat képes érdemben megszólítani olyan felületeken, amelyek innen nézve „immateriálisnak” mondhatók, azaz nyomtatott vagy virtuális írás formáját öltik, és a ráció munkáját igénylik, *olvasatot* kényszerítenek ki). Nem másról van szó, mint a szimbolikus és a valós fölcserélődéséről, illetve egymásba hatolásáról, amely láthatólag minden pillanatban *eseményként* határozható meg; eseményként, amelynek azonnali médiatechnológiai produkálhatósága – illetve reprodukálhatósága – a *megértést* éppen nem könnyíti meg. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 Köszönettel tartozom Bónus Tibornak és Lőrincz Csongornak észrevételeikért és javaslataikért, melyeket beépítettem a dolgozatba.
- 2 Lásd például Reinhart Koselleck, *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán, Atlantisz, Budapest, 2003, 163–178; továbbá Gyáni Gábor, *Történelmi esemény és struktúra: kapcsolatok ellentmondásossága*, Történelmi Szemle 2011/2, 145–161.
- 3 „Csak az előttség és az utániség valamilyen minimuma alkot olyan értelmi egységet, amely a megtörténtelet eseménnyé avatja. Bármekkora a ki-

terjeszthetjük az esemény összefüggéseit, a megelőző és a következő történések körét – konzisztenciája mindenképp az egymásutániságból fakad.” Koselleck, *l. m.*, 164.

- 4 Lásd Powell-nek az eseményt követő részletes sajtókonferenciáját, amelyen a nemzetbiztonságot képviselte: <http://www.youtube.com/watch?v=Z8JGv4WbtV0>.
- 5 Samuel P. Huntington, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, ford. Pusztai Dóra, Gátsity Mila, Gecevényi Györgyi, Európa, Budapest, 2002.

- 6 Bruce Ackerman, *Don't Panic* = London Review of Books, Vol. 24. No. 3., 2002. február 7., 15–16., illetve <http://www.lrb.co.uk/v24/n03/bruce-ackerman/dont-panic>
- 7 Lásd Edward Said értékelését: *Europe versus America* = Al-Ahram, Issue No. 612., 2002. november 14–20., illetve <http://weekly.ahram.org.eg/2002/612/op2.htm>. Az írás egyik apóropójaként Said angliai tartózkodását nevezi meg, azaz a térbeli távolság differenciáló hatását érvényesíti a gondolati-diszkurzív pozíciók közti distinkció megvonásakor.
- 8 Samuel Weber, *Stages and Plots: Theatricality after September 11*, 2011 = *Uő, Theatricality as Medium*, Fordham University Press, New York, 2004, 336–368, 358–359.
- 9 Hogy csak egyetlen példát hozunk az amerikai sajtóból, Thomas L. Friedman kolumnái a New York Timesban, amelyeket gyűjteménybe is rendezett, nem ritkán kritikátlanul veszik át a politikai diskurzus fogalomhasználatát: „A nagy kérdés, miként vívjuk meg ezt a háborút, hogy az amerikaiak megkapják, amit akarnak – ami nem bosszú, hanem *igazság és biztonság*. Mind ez új attitűdöt követel meg től a harcon, valamint új stratégiát a harcmezőn.” Friedman, *Longitudes and Attitudes Exploring the World After September 11.*, Farrar Straus Giroux, New York, 2002, 135. (Kiem. LVP)
- 10 Lásd Jane Boulden – Thomas G. Weiss, *Wither Terrorism and the United Nations?* = Boulden – Weiss (ed.), *Terrorism and the UN. Before and After September 11*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2004, 3–26, 6.
- 11 Rama Mani, *The Root Causes of Terrorism and Conflict Prevention* = Boulden – Weiss (ed.), *Terrorism and the UN. Before and After September 11*, 220.
- 12 Vö. *Uo.*, 219.
- 13 Carl Schmitt kapcsán lásd Kulcsár-Szabó Zoltán, *Döntés, forma és reprezentáció Carl Schmittnél* = Dánél Mónika – Fodor Péter – L. Varga Péter (szerk.), *Esemény – trauma – nyilvánosság*, Ráció, Budapest, 2012, 161–181.
- 14 Róna-Tas Ákos, *Fekete szeptember*, Élet és Irodalom, 2001. szeptember 21 (38).
- 15 Lásd például Csurka Istvánnak, az akkor még parlamenti frakcióval bíró MI-ÉP-vezérnek a közrádió hírműsorában tett nyilatkozatát, amelyben a csapást elszenvédőket tette felelőssé a tettért. Vö. Hahner Péter, *Amerika mi vagyunk*, Élet és Irodalom, 2001. szeptember 21. (38).
- 16 Róna-Tas, *Fekete szeptember*.
- 17 „A globális terrorizmus extrém a tekintetben, hogy nincsenek reális céljai, és abban is, ahogy cinikusan kihasználja a komplex rendszerek sebezhetőségét.” (Habermas) = Giovanna Borradori, *Philosophy in a Time of Terror. Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida*, The University of Chicago Press, 2003, 34.
- 18 Mani, *l. m.* 225–226.
- 19 *Uo.* 226–227.
- 20 *Uo.* 228–229.
- 21 *Uo.* 229.
- 22 Samuel Weber: „War”, „Terrorism”, and „Spectacle” – on Towers and Caves = *Uő, Theatricality as Medium*, 326–335, 328.
- 23 Borradori, *l. m.*, 34–35.
- 24 *Uo.*, 86.
- 25 *Uo.*
- 26 *Uo.*, 88–89, 90, 100.
- 27 Ehhez lásd Niklas Luhmann, *Die Realität der Massenmedien*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996, különösen 52–80, 138–157, 158–168.
- 28 A kettősségről lásd Elco Runia, *Spots of Time*, History and Theory, Vol. 45, No. 3 (Oct., 2006), 305–316.
- 29 Vö. „Végtére is egyre több lesz az olyan esemény, amely már csak dokumentumfilmként vagy tévéfelvételként létezik (például a Kennedy elleni merénylet Dallasban vagy a Reagan elleni New Yorkban). Az ilyen eseményeket már nem lehet visszavezetni más, történelmileg helytálló, nevezetesen írásos forrásokra, pontosan úgy, ahogy az is lehetetlen – s erre Antonioni *Nagyítás* című filmje a bizonyíték –, hogy a megfelelő filmes dokumentumokat úgy nagyítsuk tovább, hogy a végén ne egy pusztá celluloidzemcsében, azaz ne egyfajta fehér morajlásban végezzük, ahol már semmi sem ismerhető fel.” Friedrich Kittler, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005, 35.
- 30 Melynek egyik legkülönösebb művészi feldolgozása egy olyan zsánérfilmes műfajban keletkezett, ahol a digitális kamera technikája jelentette az egyik újdonságot, lásd Kiss Gábor Zoltán, „*Volt valami a vérben*”, Prae 2004/1, 46–49. Danny Boyle *28 nappal később (28 Days Later)* című filmjéről van szó.
- 31 M. Nagy Miklós, *Erotománok és erasztománok. Gondolatok a regényről*, Forrás, 2002/6, 113–117.
- 32 Vö. Jeffrey C. Alexander, *Toward a Theory of Cultural Trauma* = Jeffrey C. Alexander – Ron Eyerman – Bernhard Giesen – Neil J. Smelser – Piotr Sztomka, *Cultural Trauma and Kollektive Identity*, California University Press, Berkeley, 2004, 1–30. Lásd még ehhez Gyáni Gábor, *Kulturális trauma: adott vagy teremtett?* = Dánél Mónika – Fodor Péter – L. Varga Péter (szerk.), *Esemény – trauma – nyilvánosság*, Ráció, Budapest, 2012, 38–57.
- 33 „A trauma nem természeténél fogva létezik, hanem olyasvalami, amit a társadalom alkot meg. Ebben a konstrukcióban a résztvevők azt a feladatot tűzték ki maguk számára, hogy megértsék a traumát.” Alexander, *Toward a Theory of Cultural Trauma*, 2., kiemelés: LVP
- 34 Lásd az egész délelőtti hírműsorokat dokumentáló felvételeket, melyek közt a CNN (<http://www.youtube.com/watch?v=rsiWPPw-JzU>), az ABC (<http://www.youtube.com/watch?v=fCRL4felADM>) vagy az NBC (<http://www.youtube.com/watch?v=xlXSbaAmmC8>) adásait ugyanúgy megtaláljuk komplett formában. A dokumentumok – mint mediális instanciák – egyik tanulsága, hogy hozzáférhetőségük gyakorlatilag nem korlátozható, így (globális) emlékezetpolitikai státuszuk is viszonylagosítható.
- 35 Ennek teoretikus háttéréhez lásd Mladen Dolar, *A voice and nothing more*, Massachusetts Institute for Technology, 2006, 58–81, 60. Halld továbbá a robbanás, a menekülők, a tornyokban rekedtek, *valamint* a titkosszolgálati telefonbeszélgetések hangjait, amelyek az eseményt „zajként” körülvették.
- 36 Borradori, *l. m.*, 29.
- 37 Weber, *War*, „Terrorism”, and „Spectacle” – on Towers and Caves, 326.
- 38 *Uo.*, 330. Az idézetben szereplő hivatkozás: Guy Debord, *The Society of the Spectacle*, trans. Donald Nicholson-Smith, Zone Books, New York, 1995, 22.
- 39 *Uo.*
- 40 *Uo.*, 332.
- 41 *Uo.*, 333.
- 42 *Uo.*, 334–335.
- 43 Weber, *Stages and Plots: Theatricality after September 11*, 342.
- 44 Lásd Immanuel Wallerstein, *America and the World: Te Twin Towers As Metaphor* = Social Science Research Council, <http://essays.ssrc.org/sep11/essays/wallerstein.htm>.
- 45 Clément Chéroux, *Diplopie. Bildpolitik des 11. September*. Aus dem Französischen von Robert Fajen, Konstanz University Press, Konstanz, 2011.
- 46 Egyébként innen nézve érdekes, hogy Friedman saját cikkeinek gyűjteményét „szóalbumként” határozza meg a fotóalbumok mintájára. Meglátása szerint a fotóalbumokhoz hasonlóan cikkgyűjteménye is egy történetet akar elbeszélni (melyet ráadásul *9/11 előtt és 9/11 után* címmel osztott két fejezetre, azaz az esemény előtt és után keletkezett írásait az esemény által helyezte el a kötetben), s ennek a történetnek *emlékeztető* funkciója van. Lásd Friedman, *l. m.*, 22.
- 47 Pierre Nora, *Le retour de l'événement = Faire de l'histoire*, Gallimard, 1974, I., 210–217, 216., idézi Jean Leduc, *A történések és az idő*, ford. Novák Veronika, Kalligram, Pozsony, 2006, 91, kiemelés: LVP.
- 48 A „megérzőkítés” Huizinga által használt fogalmának történeti szituálhatóságához (hermeneutikai vonatkozásban is) lásd Frank R.

- Ankersmit, *A történelmi tapasztalat*, ford. Balogh Tamás, Typotex, Budapest, 2004, 22–23.
- 49 Vö. még Derrida gondolatmenetével „esemény” és „dolog” váratlanságáról, előre nem láthatóságáról, impresszió és információ viszonyáról föntebb. Borradori, l. m.
- 50 Vö. Hans Ulrich Gumbrecht, *Production of Present*, Stanford University Press, California, 2004. Az esemény és a jelenlét technológiai effektusairól különösen 139–141.
- 51 *Uo.*, 137.
- 52 Elco Runia, *Presence*, *History and Theory*, Vol. 45, No. 1 (Feb., 2006), 1–29, 17.
- 53 Lásd *uo.*, 5.
- 54 Ankersmit, „*Presence*” and *Myth*, *History and Theory*, Vol. 45, No. 3 (Oct., 2006), 328–336.
- 55 Runia, *Presence*, 17.
- 56 Hahner Péter, *Amerika mi vagyunk*, kiemelések: LVP.
- 57 Timothy Garton Ash, *The Peril of Too Much Power* = *New York Times*, 2002. április 9., 25., illetve <http://www.nytimes.com/2002/04/09/opinion/the-peril-of-too-much-power.html>.
- 58 Étienne Balibar, *Europe: Vanishing Mediator?* = Étienne Balibar – Friedrich A. Kittler – Martin Van Creveld, *Vom Krieg zum Terrorismus?*, Mosse-Lectures, Winter 2002/2003, Humboldt-Universität zu Berlin, Philosophische Fakultät II., Institut für deutsche Literatur, Berlin, 2003, 14–15.
- 59 Balibar, l. m., 18.
- 60 Friedman szerint az elválasztás, az elválasztottság, a divízió a kulcsszó az eseményekben rejlő feszültség megértéséhez, a hidegháborús rendszert például egyetlen szó, a „fal” szimbolizálta. Lásd Friedman, *Longitudes and Attitudes Exploring the World After September 11*, 25–26.
- 61 Vö. Martin Van Creveld, *Where 9-11 Fits* = *Vom Krieg Zum Terrorismus*, 54.
- 62 Részben legalábbis Gumbrecht meglátása szerint, aki Heidegger elgondolását iparkodik továbbfűzni. Gumbrecht, *The Powers of Philology*, University of Illinois Press, Urbana – Chicago, 2003, 60–61.
- 63 Vö. Colin Powell sajtókonferenciájával, lásd idézett hely.
- 64 Hahner Péter, *Amerika mi vagyunk*, kiemelések: LVP.
- 65 Részben a beszédaktusokként érthető megszólalásformák és az eseményt körülvevő diszkurzív szisztémák, részben pedig a médium viselkedésmódja határozza meg mindezt, nem függetlenül az „előtt” és az „után” időbeli cezúrójától sem, ami itt nem csupán a történeti esemény meglétét jelöli, hanem a diszkurzív rendszerben beálló „esemény” is, amelyet a kijelentés szabályoz. „A beszédaktus nem az, ami a kijelentés pillanata előtt történt (a szerző gondolatában vagy szándékainak kölcsönhatásában), és nem is az, ami a kijelentés után alkalmasint végbement a maga után vont barázdában, illetve az általa kiváltott következményekben, hanem az, ami a kijelentés pusztán ténye által végbement – mégpedig éppen ennek a kijelentésnek (és semmi másnak) a ténye által, pontosan meghatározott körülmények között. Feltehetően tehát, hogy az egyes kijelentések elkülönítése pontosan azok szerint az ismérvek szerint történik, mint a megfogalmazás aktusainak felismerése: mindegyik aktus egy kijelentésben ölt testet, és mindegyik kijelentés belsejében egy ilyen aktus lakozik. Ily módon egyik a másik által létezőnek, tökéletes kölcsönösségben egymással.” Michel Foucault, *A tudás archeológiája*, ford. Perczel István, Atlantisz, Budapest, 2001, 106–107.
- 66 A teljes fölvetel megtekinthető itt: <http://www.youtube.com/watch?v=CTr8IVWBUPE>.
- 67 Borradori, l. m., 95.
- 68 Határ Győző, *Nyugati kancsal-látás*, Élet és Irodalom, 2001. szeptember 28 (39).
- 69 *Uo.*
- 70 *Uo.*, kiemelések: LVP.
- 71 Vö. Krasztev Péter, *Vámbéry és Stoker: rövid vázlat a kelet-nyugati szorongás-export történetéből* = *Vámbéry Antológia*, összeállította Hodossy Gyula, Dunaszerdahely, 2008, 112–137.
- 72 „Abban, hogy a Vietnami Veteránok Emlékhelye »a szeretted szénatomjából állít egyedi életének« gyémánt emlékművet; vagy éppen a nevek felolvasásában a World Trade Center elleni támadás évfordulóján; az újraegyesülések örületében és egy sereg hasonló jelenségben nem a jelentés hajszo-lását kell látnunk, hanem – jobb szó híján – »prezenciát.«” Runia, *Presence*, 5. – A WTC-támadásban elesettek nevének felolvasása alighanem a hang prezenciája is; a kimondott, hangként testet öltő személy egykori és megidézett-bevont jelenlétét teszi lehetővé abban az aktusban, amely a hangzó nevet a testtel helyettesíti.

■ **L. Varga Péter** (Székesfehérvár, 1981): irodalomtörténész, kritikus, a *Prae* szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Az eltűnés könyvei. Bret Easton Ellis* (Fodor Péterrel közösen, PRAE.HU–Palimpszeszt, 2012).